

TRADUCIR O TEATRO DE IBSEN AO GALEGO NO SÉCULO XXI

Liliana Valado
Universidade de Vigo

IBSEN, Henrik. *Casa de bonecas*. Tradución do noruegués ao galego de Liliana Valado e Märta Dahlgren. Introducción e notas de Liliana Valado. Epílogo de María Xosé Queizán. Biblioteca Dramática Galega. Vigo: Edicións Xerais de Galicia/Xunta de Galicia. 136 páx. 2007. ISBN Edicións Xerais de Galicia: 978-84-9782-572-6. ISBN Xunta de Galicia: 978-84-453-4399-9.

Estamos diante dun clásico, unha das obras máis prezadas da dramática contemporánea e do drama realista. Chega a nós grazas á tradución de Liliana Valado e Märta Dahlgren, publicada dentro da Biblioteca Dramática Galega que promove o IGAEM¹ con Edicións Xerais. Conta cunha introdución de Liliana Valado e cun epílogo de María Xosé Queizán (Vieites, 2007, p. 8).

Dos instrumentos

A encomenda de pórmos este texto en galego responde a un proceso de tradución que o equipo formado polas tradutoras Märta Dahlgren e Liliana Valado levamos a cabo. Xustificamos esta achega mediante a introdución do concepto “proceso de tradución editorial”, xa que concibimos que o produto final —unha tradución literaria en soporte papel— e mais a súa calidade en tanto que texto é o resultado das distintas fases que aparecen encadeadas na liña deste procedemento. Noutras palabras, se concibísemos o proceso de tradución editorial coma un guión literario para a escena dramática, os diálogos e mais os planos desa obra de teatro —dese TM no noso caso— serían as escenas que conforman o guión dende que se encarga a tradución até que o TM se produce e distribúe nas librerías.

Por cuestións de espazo e adecuación de contidos, sinalamos só de xeito sucinto que esta perspectiva responde a que:

---

¹ Instituto Galego de Artes Escénicas e Musicais.

entendemos que a tradución editorial engloba un proceso conformado en distintas fases, isto é, dende o momento da entrega do texto orixinal (TO) pasando pola revisión e a corrección, seguidas da entrega do texto traducido (TT) até que finalmente se produce o texto meta (TM) nas imprentas. A modo de ilustración exemplificativa, representamos nesta liña onde comeza e onde remata o concepto de tradución editorial en tanto que proceso:

1 Editorial-clienta → 2 Coordinadora de equipo de tradución / tradutora → 3 Entrega TO → 4 Creación TT → 5 Creación TTCR² → 6 Entrega TTCR → 7 Devolución TTCR en 1^{as}³ → 8 Marcaxe TTCR en 1as + correccións dixitalizadas → 9 Entrega TTCR en 2as + arquivo dixital⁴ → 10 Inserción correccións dixitalizadas + marcas no TTCR → 11 TTCR en 2as → 12 Devolución TTCR en 2as → 13 Revisión TTCR en 2as → 14 Entrega TTCR en 3as → 15 Maquetadora / Diseñadora 3as → 16 Producción TM → 17 Impresora → 18 Distribución → 19 Librería

Inda que figura na nosa temporalización, non teremos en conta as fases 17, 18 e 19, xa que o corpo do TM non é sometido a ningunha manipulación que poida supor a inserción de cambios representativos que inflúan na súa calidade tradutolóxica como produto final (Valado, no prelo).

Entendemos, xa que logo, a diferenza entre os textos en función do proceso de tradución que se lles aplica, que varía dependendo de se se trata dun texto literario ou non-literario. Ao fio disto, a tradución que aquí nos ocupa responde a un proceso de tradución que non coincide con total exactitude coa cita anterior, xa que das fases de revisión allea do proceso de tradución editorial de *Casa de bonecas* encargouse a propia editorial e non unha axente non vinculada coa editorial como podemos observar nas fases 8 e 9 da cadea, onde a coordinadora desempeña esa tarefa. O motivo radica en que o proceso o iniciou Edicións Xerais de Galicia ao encomendar a tradución do noruegués do TO *Et Dukkehjem* e, tras a devolución do TT á editorial, as fases de revisión e corrección de primeiras probas foron supervisadas pola editorial, xa que se trata dunha editorial de selo

---

2 Siglas de “texto traducido corrixido e revisado”, referímonos á corrección e revisión propias.

3 Referímonos ao texto traducido corrixido e revisado que previamente se lle entregou á editorial-clienta e que é devolto á coordinadora en primeiras probas, é dicir, impreso por primeira vez na editorial e reenviado á coordinadora para que proceda á súa revisión e corrección alleas sobre papel mediante marcas ou signos de corrección.

4 Entendemos que tras a marcaxe das primeiras e a creación do arquivo dixital coas correccións, o TTCR en primeiras se converte en TTCR en segundas, inda que fisicamente as segundas probas non se imprimen até que se devolven de novo á editorial-clienta.

galego que conta con axentes editoriais con competencia na lingua meta. Máis adiante afondaremos en que tipo de axente realizou esta función.

Ao vermos en retrospectiva o curto prazo de tempo do que dispuxemos para realizar o proceso que implica traducir este texto, xulgaremos a calidade tradutolóxica do TM en función da distribución temporalizada das fases que vimos de encadear. Porén, a disposición do tempo debería vir determinada polo binomio volume (de tradución)-competencia (tradutora), pero en ningún caso polo factor tempo-prazo de publicación, coma neste caso. De feito, afirmamos que o prazo de publicación debe ser, en todo caso, consecuencia do binomio volume-competencia, pero non o motivo polo que se fixa a data de entrega do produto final.

Nesta liña, valoramos que a publicación de toda tradución en canto texto editorial precisa dun protocolo de actuación que asegure a súa calidade tradutolóxica. Dado que o binomio que presentamos se proxecta sobre a calidade do produto e non sobre o prazo de entrega, cómpre que haxa unha xestión previa para que se estableza un acordo sobre estes termos entre a editorial-clienta e mais o equipo de tradución.

Do autor e a súa obra

Tras case dous séculos do nacemento de Henrik Ibsen en Skien, unha aldea da costa de Noruega, esta obra titulada orixinarimente *Et Dukkehjem* chega ao noso sistema grazas á súa tradución cara ao galego como *Casa de bonecas*. Coincidindo co aniversario do autor, todos os que como Ibsen nacemos no mes de marzo, tivemos a oportunidade de agasallármonos estas lecturas despois de máis dun século da súa publicación orixinal (1879) en noruegués.

Casa de bonecas é unha das vinte e seis obras de teatro que Ibsen escribiu e encádrase no xénero dramático realista contemporáneo xunto con *Alicerces da sociedade*⁵ (*Samfundets støtter*, 1877), *Os espectros* (*Gengangere*, 1881) e *Un inimigo do pobo* (*En Folkefiende*, 1882).

Na actualidade, a pesar do salto temporal, esta obra segue a manter vixencia non só pola consigna que Ibsen lanza a favor da igualdade da muller representada en *Casa de bonecas* na figura de Nora e a súa condición de muller sometida pola sociedade, senón tamén pola modernidade teatral que este texto simboliza. Ibsen critica os valores da sociedade burguesa a través de personaxes da clase media como Helmer, só preocupado por reunir cartos e que non dubida en agochar a mentira no ámbito da vida privada para salvar a súa faceta pública. Así e todo,

Ibsen dá un paso máis alá ao encarar esa base convencional cun desenvolvemento argumental de carácter antirromántico ou, se se quere, realista, de maneira que os personaxes deben arrostrar sen axuda as circunstancias difíciles da vida (Vilariño e Abuín 2002: 62-63).

---

5 A tradución cara ao galego dos títulos das obras de Ibsen, agás no caso de *Os espectros*, é nosa.

Sen dúbida, cada texto encádrase nun contexto. Da época actual resultarán unhas lecturas diferentes ás que realizaron as lectoras e os lectores da contemporaneidade de Ibsen. Non obstante, esta coedición na nosa lingua vén constatar que o autor segue vixente hoxe en día; en verbas de Arthur Miller:

In recent years Ibsen has fallen into a kind of respectful obscurity that is not only undeserved but really quite disrespectful of culture. I had a private wish to demonstrate that Ibsen is really pertinent today, that he is not ‘old-fashioned’ (Miller, 1979: 8).

Proba da súa vixencia é a representación⁶ das súas obras teatrais sobre os diferentes escenarios da xeografía fóra e dentro do Estado español no momento presente. No 2006, só no ámbito peninsular estreáronse *Espectros* (*Gengangerre, 1881*) e *Un inimigo do pobo* (*En Folkefiende, 1882*) —esta última tivo tres estreas en tres localidades distintas—. De feito, tal e como reza na súa páxina, «Det sies at Ibsen nest etter Shakespeare er verdens mest spilte dramatiker» («Semella que Ibsen, despois de Shakespeare, é o dramaturgo máis representado»). Con anterioridade a estas representacións e superado xa o pouco recibimento que tivera Ibsen en Galicia a finais do século XIX cóstanos que:

os movementos anarquistas e socialistas peninsulares recibiron a Ibsen como un autor seu, e as escenificacións de *Casa de bonecas* ou *Un inimigo do pobo* eran habituais nas festas e celebracións das súas agrupacións sindicais ou culturais (Vieites, 2007: 8).

Tamén puidemos saber a través dun correo electrónico privado —os datos non figuran en fontes de consulta accesibles, isto é, a base de datos do ISBN, por exemplo— que en 1995 xa se incorporara *Casa de bonecas* ao “sistema dramático galego” a través da posta en escena deste texto que produciu o Teatro do Atlántico, circulando polos escenarios de Galicia nos anos 95 e 96.

Da recepción no Estado español

Como xa mencionamos, a finais do século XIX a recepción do drama ibsiano no conxunto do Estado foi recibida con restricións debido á ruptura temática que unha obra realista como *Casa de bonecas* representaba con respecto aos valores conservadores da sociedade da época.

Esta obra denuncia a posición dominante do home fronte á muller e o desenlace da obra conclúe que a ruptura —a muller abandona o fogar— é a solución para resolver este problema marcado pola opresión masculina no matrimonio.

---

⁶ A referencia obtémola da páxina oficial de Ibsen: <http://www.ibsen.net/>.

Superadas as censuras, no ano 1982 conflúen as dúas primeiras versións⁷ de *Et Dukkehjem* nunha das linguas peninsulares, neste caso o castelán, de cuxas publicacións se ocuparon, por unha parte, a editorial salvadoreña, Editorial Clásicos Roxil, e, pola outra, a editorial de selo catalán, Editorial Ramón Sopena. Ao consultar estas dúas referencias no ISBN, reparamos en que en ningunha delas figuran os datos referentes á tradución. Non é até a reedición en 1987⁸ a cargo da editorial sudamericana cando comprobamos que esta nova publicación castelá se traduciu doutra versión —tamén castelá— que fixo de versión ponte, a cal á súa vez é a tradución dunha outra tradución ao sueco do TO noruegués. Entendemos que esta versión castelá —tradución de Margarita Clark— publicada no Estado é unha adaptación dunha primeira tradución ao español de América do Sur. Por cuestións de tempo, non podemos comprobar esta hipótese, pero velaí o debate!

Casa de nines —tradución de Feliu Formosa—, a tradución ao catalán a través da versión ponte alemá de *Et Dukkehjem* chega da man da Deputación Provincial de Barcelona a través do seu Instituto de Edicións no ano 1997. Como dato curioso, sorpréndenos comprobar que a primeira tradución dunha obra de Ibsen foi publicada pola Editorial Barcino no ano 1936, referímonos ao título do drama filosófico *Peer Gynt* (1867) traducido directamente do noruegués por Ventura Gassol. Posiblemente a razón desta tradución xa na primeira metade do século xx e xusto antes (maio de 1936) de que Francisco Franco exercese de Xefe do Estado (outubro de 1936) se entenda ao lermos que os textos ibsianos en Cataluña foron acollidos con máis entusiasmo ca no resto do Estado.

Porén, as fontes non nos revelan que a obra de Ibsen fose traducida ao éuscaro ou o valenciano. Non obstante, aínda que a lingua meta que figura é o castelán, atopamos a referencia do título *Un enemig del poble* (2002) (*vid.* anexo 2) publicada pola Generalitat de Valencia.

Tras analizar a táboa (*vid.* anexo 2), concluímos que a obra de Ibsen segue vixente, xa que segue reeditándose e traducíndose até a actualidade. Así mesmo, o maior número de títulos, cun total de 32, correspóndelle á lingua castelá, seguida do catalán que suma oito títulos e o galego con dous títulos. Como acabamos de mencionar, *Peer Gynt* (1936) foi a primeira tradución publicada no Estado español, pero amais cómpre resaltarmos que se traduciu do noruegués a unha lingua minorizada, o catalán, claro indicativo da posición de prestixio que a lingua catalá posúe como vehículo de transmisión a través da tradución.

Esta breve exposición válenos para podermos situar o momento de aparición de *Et Dukkehjem* nos mercados editoriais estatais. Nesta liña, a tradución cara ao galego do ano 2007 é o resultado da aposta de Edicións Xerais de Galicia. A iniciativa parte da dirección desta editorial co desexo de integrar un

---

7 Segundo a base de datos do ISBN: <http://www.mcu.es/comun/bases/isbn/ISBN.html>.

8 *Idem*.

texto clásico do teatro universal no sistema dramático galego. Tamén cómpre que engadamos que dado que o final desta obra non se resolve plenamente, é dicir, a protagonista feminina, a esposa chamada Nora, abandona o fogar, pero a última intervención que aparece no texto a cargo do protagonista masculino, o marido chamado Helmer, deixa un desenlace aberto:

HELMER: (*Déixase caer unha cadeira preto da porta e agocha a cabeza nas mans*) Nora, Nora. Baleiro. Xa non está... (*Parece que ten unha esperanza*) Un milagre? (Ibsen, 2007: 126)

Como dicíamos, este final aberto é o que nos indica que a obra da austríaca Elfriede Jelinek, premio Nobel de Literatura 2004, titulada *Was geschah, nachdem Nora ihren Mann verlassen hatte oder Stützen der Gesellschaften*⁹ sexa clara herdeira do Ibsen de *Casa de bonecas*. Posiblemente inspirada na polémica que o desenlace orixinal da obra norueguesa xa provocara a finais do século XIX.

No ano 2006, Xerais engadiu este texto de Jelinek baixo o título *O que ocorreu despois de que Nora abandonara o seu home ou os piares das sociedades* (tradución a cargo de Susana Fernández e Franck Meyer) ampliando, así, a Biblioteca Dramática Galega. Neste caso, a tradución ao galego veu proposta polo IGAEM despois de coñecer que a Academia Sueca lle outorgara o Nobel a Jelinek. Parécenos, xa que logo, máis que pertinente que Xerais tomase a decisión de verter o texto de Ibsen ao galego.

Do proceso de tradución editorial cara ao galego

Por segunda vez, o sistema literario galego volve acoller a importación dunha obra deste autor noruegués; Ibsen xa foi vertido á nosa lingua da man de Manuel Guede Oliveira, que realizou a adaptación da versión ao galego de *Os espectros* publicada na Colección Centro Dramático Galego no ano 2002.

Imos plasmar, de xeito áxil, as fases que implicou o proceso de tradución de *Casa de bonecas*. Guiarémonos, xa que logo, pola liña que encadea as distintas fases do procedemento e que xa presentamos con anterioridade. A idea é que se no momento de producir unha tradución seguimos certos procedementos coma o devandito, incrementaremos as posibilidades de obter unha tradución de calidade. Ao fío disto, recomendamos consultar o artigo que Luna publica neste mesmo volume sobre “A Norma Une-EN 15038”.

---

⁹ O TO extraeuse do volume titulado *Elfriede Jelinek. Teaterstücke*, reeditado e publicado de novo co gallo dos Nobel pola editorial alemá Rowohlt Taschenbuch Verlag en outubro de 2004. Este volume intégrano cinco capítulos: o primeiro deles é o orixinal do TM que mencionamos, os catro restantes son tres obras máis de Jelinek, así como un epílogo de Ute Nyssen.

Da fase 1: da encomenda de tradución¹⁰ ao TT

No momento de recibir esta encomenda de tradución, a editorial-clienta xa adiantou que urxía, pero tamén matizou que estaba interesada nunha tradución de calidade, isto é, «traducir do noruegués con garantías». En función diso, a axente que xestionou a tradución, é dicir, con quen contactou a editorial directamente, propuxo realizar unha tradución compartida. Ao atranco do breve prazo de tempo sumóuselle o feito de que o texto orixinal non resultaba de fácil acceso e consulta —solicitar un texto en noruegués do século XIX, aínda que existan reedicións, supón unha dificultade engadida polo tempo que pode supor recibilo por correo postal debido, por unha parte, á distancia xeográfica e, por outra parte, a editorial indicounos que en menos de dous meses tiña que estar distribuído nas librerías, xa que o Centro Dramático Galego quería representalo. Así que foi preciso que a propia axente xestora localizase o orixinal, neste caso e como describimos máis adiante, na rede.

Aceptamos, xa que logo, o encargo de traducir o texto para a súa representación teatral, aínda que previamente tamén sae editado como texto de lectura. Este breve período temporal entre edición en formato papel e representación na escena coincide coa situación orixinal en 1879 cando *Casa de bonecas* se escribiu —dende principios de maio a mediados de setembro de 1879—, publicou —4 de decembro de 1879— e representou —21 de decembro de 1879—, coa excepción de que se trata da edición dun texto traducido e non de autoría propia no caso do orixinal noruegués.

A editorial norueguesa F. Hegel & Søn editou unha primeira tiraxe de 8.000 exemplares que se venderon en menos dun mes; a esta seguiríana dúas edicións máis de 4.000 —4 de xaneiro— e 2 500 —8 de marzo— copias. O éxito obtido foi tan relevante que a Ibsen lle supuxo a fama na esfera internacional. Así mesmo, a representación en Det Kongelige Teater de Copenhague contou cun cheo total. A esta estrea seguírona outras nos países escandinavos e en Alemaña, o primeiro fóra da Península escandinava.

Neste senso, as tradutoras concibimos a tradución como unha obra que vai ser representada no século XXI en Galicia na súa lingua propia e, polo tanto, adaptamos o noruegués ibsiano de finais do século XIX á lingua galega moderna en función da súa recepción e posta en escena no noso contexto. En consecuencia, a nosa lingua oral reconécese na estrutura formal que compón as entradas de diálogo dos distintos personaxes que conforman este drama, pero sen esquecer os rexistros de uso que caracterizaban o noruegués —e tamén o galego— de finais do século XIX. Referímonos, por exemplo, aos tratamentos entre os personaxes, isto é, de «ti» ou de «vostede». Á lectora ou o lector non lle ha sorprender ver como os personaxes —excepto entre as amigas e rela-

---

10 Diferenciamos entre “encomenda ou encarga de tradución” e “proposta de tradución”. Entendemos por “proposta de tradución” a que pode realizar tanto a editorial coma a tradutora; con todo, a “encomenda ou encarga de tradución” sempre é por iniciativa da editorial.

cións máis íntimas— non se atúan, debido aos formalismos sociais da época; no entanto, a ninguén deixará indiferente a escena do acto terceiro na que a señora Linde se declara ao procurador Krogstad —antigo amante— con estas formas:

SEÑORA LINDE: Preciso que me queiran coma a unha nai e os seus fillos precisan esa nai. Eu preciso e vostede a min. Krogstad, penso que no fondo é un bo home. Con vostede atrévome a todo (Ibsen, 2007: 99).

Respecto deste último acto, algúns directores alemáns suscitaron unha polémica no momento de representala en 1880 preferían que a ruptura entre Nora e Helmer tivese un «final feliz». No fío destas suxestións, Ibsen reescribiu a escena, pero enviou unha carta¹¹ a un xornal de Copenhague na que lle explicaba ao seu tradutor e axente os motivos polos que preferiu dar a súa versión alternativa. Ibsen tomara a decisión de crear el mesmo outro final porque non se fiaba das posibles traducións ou adaptacións. Así que como medida de prevención, remitiulle ao seu tradutor e axente un borrador que podería usar en caso de necesidade. Con todo, Ibsen evidencia que só accede a modificar el mesmo o desenlace da obra debido ás constantes violacións ás que os textos dramáticos están expostos por parte de tradutores, directores de teatro, actores e salas de teatro. Noutras palabras, el mesmo prefere «violiar» o seu propio texto ante a «ameaza da adaptación nas mans do outro».

A resposta negativa de Ibsen ante o caso de «tradución» que vimos de citar está xustificada, xa que se trata dunha manipulación, criterio subxectivo que non debe seguirse nunha tradución ou revisión, xa que os contidos e a ideoloxía do texto orixinal deben respectarse e, xa que logo, trasladarse no texto traducido. Con respecto ás diferenzas entre revisión propia e revisión allea dun TM, cómpre non esquecermonos de que cando realizamos unha revisión allea debemos respectar as escollas da tradutora:

When revising others, such changes will in addition create difficult interpersonal relationships. [...] To avoid unwarranted changes, one thing you must do is recognize the validity of approaches to translation other than your own. [...] For example, different translators tend to work at different points on the literal-free scale. There is a certain acceptable range, recognized by professional organizations and by translating organizations. It is important no to unconsciously define acceptability in terms of your own habits with respect to this range. Or again, many translators tend to favour superordinate terms: they will write ‘take’ when the source text has a more specific verb. This may be perfectly acceptable; don’t rush to change it to ‘grab’, ‘snatch’

---

11 <http://www.dokpro.uio.no/cgi-bin/litteratur/>.

or ‘seize’. [...] This illustrates an important difference between revising others and self-revision: in self-revision, you might want to stop and change a general term to a specific one if it occurs to you; it’s your work after all. But when revising others, the situation is quite different: it’s someone else’s work, and you must respect their approach unless the more general term they have used could seriously mislead the reader about the intent of the source text (Mossop, 2001: 143).

De feito, en *Casa de bonecas* as tradutoras non nos deixamos levar polos sentimentos de rabia —manipular— ante a actitude patriarcal do marido e da sociedade da época á hora de transvasar sen alteracións o sometemento que condiciona a personaxe de Nora ante o seu marido Helmer e a sociedade en xeral.

A diferenza na liña do tempo vén complementada coa distancia xeográfica, que conforman dúas culturas e linguas distintas. A decisión ante o proceso de traducir as representacións do outro —nomes de personaxes, comidas, vestimenta— é de manter o exotismo —estranxeirista— sen que entorpeza a comprensión —recepción—. Nesta liña, mantéñense os antropónimos na súa grafía orixinal¹², excepto os nomes das persoas do servizo como Ani —Anne-Marie, a aia— e Lena —Helene, a doncela— atendendo ao uso de hipocorísticos en galego. Ofrecer unha solución para un aspecto marcadamente cultural do TO como o termo *makroner*, unhas pastas tradicionais do Nadal escandinavo que Nora come ás agachadas de Helmer, representounos unha dificultade. Na actualidade, poden ser de améndoa ou de coco, aínda que as de Nora son de améndoa. Serían o correspondente dos nosos «amendoados» ou «cocadas» que son tan característicos do Nadal en Galicia, principalmente vense nas pastelerías de Compostela. E xa por último, unha nota sobre *yttertøyet* —a roupa de fóra; xa mencionamos que é Nadal e, polo tanto, o inverno neva as rúas norueguesas, así que cando Nora entra da rúa e saca a roupa de fóra non só leva abrigo, senón claramente abrigo e sombreiro para protexerse da friaxe (frío e vento xeados) das primeiras nevaradas. Valoramos que estes aspectos poden resultar relevantes para a lectura do texto e a escenificación da obra e así o facemos constar nas notas a pé.

Cómpre dicir que a tradución se fixo a partir dunha edición electrónica en noruegués moderno pendurada da rede¹³. Dado que Ibsen está libre de dereitos —transcurriron xa máis de setenta anos trala morte do autor—, hai varios libros electrónicos á disposición das usuarias e os usuarios; decidímonos pola citada reprodución, xa que presenta un formato accesible de fácil visualización —páxina a páxina— que se complementa cun arquivo de audio que reproduce

---

12 Na época panescandinava nacionalista, promovíanse os antropónimos autóctonos (coma en Galicia, os nomes de persoa galegos) como símbolo da identidade propia.

13 <http://www1.his.no/ebok/eboeker/nora.htm>

a lectura do texto. Non podemos deixar de mencionar a versión electrónica do facsímile manuscrito¹⁴ —*vid.* anexo 1— por Ibsen na súa orixe; sen dúbida, trátase dun documento que pode facilitar os estudos eruditos, pero no noso caso non botamos man del dado que non sempre é lexible e, o máis importante, non está redactado en noruegués moderno.

A fase de revisión e corrección propias realizouse sobre a primeira impresión do TT. Esta fase enfocámola principalmente cara á revisión de contidos, acabamos de citar algúns casos. Consideramos que é máis funcional comezar pola revisión de contidos e de estilo, xa que evita ter que volver comprobar a ortotipografía no caso de pasaxes non aceptables ou mellorables. As principais correccións realizadas:

— ampliación: inserción de notas a pé de páxina para non perder información que pode non resultar tan evidente na cultura meta. Á parte das xa mencionadas, consideramos necesario aclarar para a representación na escena que:

Os Helmer viven nun piso de cidade, por iso as visitas soben e baixan as escaleiras do edificio para entraren e saíren (Ibsen 2007: 38, nota 3).

— dialectoloxía: aínda que estamos ante un texto publicado en soporte papel, eramos conscientes de que se trataba da base para adaptar a obra escrita á escena; en consecuencia, potenciamos a oralidade nos diálogos mediante estruturas e expresións máis dialectais. No canto de traducir literalmente *det lerkfuglen* por “a loia”, que é un dos apelativos en ton cariñoso co que Helmer se dirixe á súa muller Nora ao longo da obra, barallamos as posibilidades de “o meu paxariño” e “a miña rula”. Finalmente decidímonos por “miña rula”; o proceso seguido sería o seguinte:

[TO] HELMER. (inne i sitt værelse). Er det lerkfuglen som kvidrer der ute?¹⁵

[TT] HELMER. (dende o seu despacho). Chégame o rechouchío do meu paxariño?

[TTRC] HELMER. (dende o seu despacho). Chégame o rechouchío da miña rula?

En función tamén da dialectoloxía, empregamos xiros propios no TM:

[TO] HELMER. Nå, nå, nå; det er jo naturligvis bare mitt spøk –

[TT] HELMER. Vale, vale, tiña gana de brincar!

[TTRC] HELMER. Vale, vale, era por brincar!

---

14 <http://www.dokpro.uio.no/cgi-bin/litteratur/>.

15 A tradución literal é: É a loia quen rechouchía aí fóra?

Tentamos arredarnos das expresións comúns do TO:

[TO] NORA. Ja, det var doktor Rank; men han kommer ikke i sykebesøk; [...]

[TT] NORA. Ah, si! foi o doutor Rank, pero non vén de visita de enfermos. [...]

[TTRC] NORA. Ah, si!, foi o doutor Rank, pero non vén pasar visita. [...]

— oralidade: tamén evitamos as rimas internas como peche de entrada de diálogo en función dunha lectura máis áxil. Neste caso, a rima final entre “aforrar” e “desbaratar” resolvémola:

[TO] NORA. Ja men, Torvald, i år må vi dog virkelig slå oss litt løs. Det er jo den første jul vi ikke behøver å spare.

HELMER. Å, vet du hva, ødsle kan vi ikke.

[TT] NORA. Pois si, Torvald, pero este ano podemos permitírnolo. É o primeiro Nadal que non temos que pensar en aforrar.

HELMER. Con todo, sabes ben que non podemos pór-nos a desbaratar.

[TTRC] NORA. Pois si, Torvald, pero este ano podemos permitírnolo. É o primeiro Nadal que non temos que pensar en aforrar.

HELMER. Con todo, sabes ben que non podemos pór-nos a desbaratar sen máis.

Os paralelismos sintácticos usados como recurso estilístico no TO atrancaban a frescura dos diálogos no TT, xa que logo, optamos por simplificalos para acadar unha maior intensidade narrativa:

[TO] HELMER. [...] Det kommer noe ufritt, og altså også noe uskjønt, over det hjem som grunnes på lån og gjeld.

[TT] HELMER. [...] Falta a liberdade e tamén falta a beleza na casa que se constrúe con préstamos e débedas.

[TTRC] HELMER. [...] Falta a liberdade e tamén a beleza na casa que se constrúe con préstamos e débedas.

Precisamos dunha nota a pé para evitar que se perdesa tensión ao introducir unha explicación nesta pasaxe. Repárese máis adiante, en *Fase 2*, en que na fase de revisión allea se realizou unha nova corrección sobre esta entrada:

- [TO] NORA. Jeg har en sånn umåtelig lyst til å si: død og pine.
 [TT] NORA. Teño unha gana horrible de berrar: arre demo!
 [TTRC] NORA. Así me coma o demo!³
³Nora reprime a súa gana de berrar.

— estilo: coidamos que poderíamos enriquecer o texto ao facerlle un chisco á lectora ou ó lector cando escollemos “miña boneca” no canto da tradución literal “miña pequena”:

- [TO] HELMER. Min lille Nora, der er en betydelig forskjell mellem din far og meg.
 [TT] HELMER. Miña pequena, hai unha diferenza clara entre o teu pai e eu.
 [TTRC] Miña boneca, hai unha clara diferenza entre o teu pai e mais eu.

— gramática e ortografía: dado que por experiencia coñecemos os nosos “vicios” como tradutoras, tamén nesta fase podemos concentrarnos en corrixir as interferencias lingüísticas que adoitamos cometer. En consecuencia, detectamos:

- [TT] KROGSTAD. Si, un avogado tan malo coma eu...
 [TTRC] KROGSTAD. Claro, un avogado tan malo coma min...
 [TT] KROGSTAD. [...] ben, un home coma eu, tamén ten o seu corazonciño.
 [TTRC] KROGSTAD. [...] ben, un home coma min, tamén ten o seu corazonciño

Nesta fase, tamén se matizaron cuestións referidas á colocación incorrecta dos tiles (“prohibocho” ou “proíbocho”), puntuación (“Ben! pero” ou “Ben!, pero”), concordancia nos substantivos e adxectivos con respecto ao xénero e o número gramaticais, concordancia verbal (“tes que aceptalo! Vostede non pode”), tempos verbais (“Son eu quen lle salvou a vida” ou “Fun eu quen lle salvou a vida”) e corte de palabras con “nh” (“al-gu-nha” ou “al-gun-ha”), entre as principais.

Unha vez corrixido o papel, insírense as correccións no arquivo dixital do TT e resulta o TTRC. É primordial non integrar novos erros nesta fase!

Tampouco debemos esquecer definir os epígrafes que lles corresponden a cada quen, é dicir:

Tradución: Fulana e Mengana
 Introducción e notas: Fulana

No caso de que non haxa tempo abondo para realizar esta fase, aconsellámos entregar o TT coa correspondente revisión e corrección propias, pero só sobre pantalla. Aínda que somos conscientes de que hai voces que apuntan que prefiren a revisión e mais a corrección sobre pantalla, nós consideramos, sen dúbida, que os TT revisados sobre papel acadan un grao de calidade superior.

De aprazarnos esta revisión, solicitaremos necesariamente as primeiras probas de imprenta á editorial para marcalas coas correccións precisas.

Da fase 2: do TTRC, a revisión e corrección alleas ao TM

Tras realizar a revisión e corrección propias sobre o TT, as tradutoras proceden á devolución do TTRC á editorial-clienta. Aínda que ao inicio deste artigo indicamos que a data de entrega debe ir en función do binomio volume-competencia, a realidade demostrounos que o prazo de tempo marcou a entrega da nosa tradución.

A inclusión dunha introdución á tradución decidiuse neste punto. Ao sabermos que o texto tamén contaba cun epílogo, decidimos solicitar o epílogo para non repetirmos información na nosa introdución que xa figurase no epílogo.

Cando a editorial recibe a nosa tradución, tras realizar a revisión allea —en realidade, este servizo está externalizado, é dicir, este axente que realiza a revisión allea é un colaborador externo á propia editorial—, procede a xerar as primeiras probas de imprenta, é dicir, envórcase o arquivo dixital da nosa tradución a unha impresora e imprímese en soporte papel; neste caso, o texto xa vén maquetado. Estas primeiras probas devólvenselles ás tradutoras para que acepten, desboten ou amplíen as correccións alleas.

Comprobamos que xa veñen definidas as cuestións ortotipográficas: tipo de fonte, tamaño da fonte, efectos da fonte (versais ou non), puntuación (dous puntos ou non para introducir as entradas de diálogo encabezadas polo nomes dos personaxes)... Cómpre reparar en que sempre é preferible coñecer estas cuestións antes de comezar a traducir, pero habitualmente esta tarefa realízase nas fases de deseño e maquetación realizadas na editorial.

Xa coas probas entre as mans, volvemos a realizar unha lectura, revisión e comprobación das correccións inseridas polo revisor alleo. E como xa dixemos, a validación destas correccións corre por conta da tradutora. Se non estamos de acordo, desbotaremos de xeito xustificado a escolla do revisor e proporemos de novo a nosa ou outra que estimemos máis axeitada.

Neste punto, iníciase un diálogo entre a tradutora e o revisor para aclarar certas cuestións. Entre as máis curiosas destacamos:

REVISOR: Propós unha nota que en realidade é unha acoutación: (Nora reprime a súa gana de berrar). Aínda que non sei se: (Nora reprime un berro) funcionaría mellor. De todos os xeitos, se o reprimes vai todo xunto, o berro frustrado e as ganas de berrar.

Como resultado deste proceso, producimos este TM:

- [TO] NORA. Jeg har en sånn umåtelig lyst til å si: død og pine.
[TT] NORA. Teño unha gana horrible de berrar: arre demo!
[TTRC] NORA. Así me coma o demo!³
³ Nora reprime a súa gana de berrar.
[TM] NORA: Así me coma o demo! (*reprime un berro*)

Dado que a introdución é da nosa autoría tamén xurdiron dúbidas ao respecto:

REVISOR: aparécenos na túa introdución un anaco que non entendemos ben:

«Ofrecer unha solución para un aspecto marcadamente cultural do TO como o termo *makroner*, unhas pastas tradicionais do Nadal escandinavo que Nora comeás agachadas de Helmer, representounos unha dificultade.»

¿Que significa TO? ¿Debe figurar así, sen aclaración?

Neste caso, por unha función puramente comunicativa decidimos prescindir do acrónimo e escribimos “texto orixinal”.

Devolvemos as primeiras probas coa aceptación ou non das correccións do revisor que nelas figuraban. O axente ao cargo desta revisión allea, pica as nosas correccións no arquivo dixital e xera unha nova impresión, referímonos ás chamadas segundas probas de imprenta.

Tras a lectura das segundas por parte do revisor e unha vez que se dan por resoltos os novos detalles, péchase a edición e envíase á editorial. Este TT pasa a ser TM no momento que se validan as revisións. A validación consiste en que o coordinador de edición, o administrador da edición e mais o director da edición asinen sobre as páxinas conforme están de acordo coas probas.

As fases de fabricación e distribución seguintes xa se realizan fóra da editorial.

Pano!

Concluimos que a aplicación dun proceso de tradución editorial como o que acabamos de describir pode chegar a asegurar a calidade requirida para o produto final. Entendemos que non é imprescindible a aplicación destes protocolos de actuación para acadarmos traducións de calidade; de feito, xa antes da aparición destes procesos se publicaban e seguen publicando TM de alta calidade traditolóxica. No entanto, existe a posibilidade de introducir estes procedementos para normalizar e cuantificar segundo criterios obxectivos a calidade do servizo de tradución mediante o seguimento do proceso desenvolvido até a obtención do produto final. Ao fío disto e en coherencia co que a Norma UNE-EN 15038

indica, valoramos que as fases de revisión e corrección redundan na calidade do produto, sempre e cando respondan a criterios homoxéneos e estandarizados

Tras consultar o ISBN, observamos que dos 16 títulos de teatro publicados polo momento no ano 2007, catro deles son traducións, mentres que no ano anterior se publicou un menos. Pode non resultarnos significativo este aumento, pero éo a súa continuidade, xa que demostra que a tradución de xénero dramático segue a conservar interese editorial para o espazo do teatro galego.

Neste sentido, non deixa de sorprendernos a facilidade coa que podemos acceder a ler en galego pouco máis dun cento de páxinas que nos desprazan por un texto que orixinariamente se escribiu en noruegués. A tradución facilítanos o acceso a outras culturas e linguas que veñen enriquecer o xa de por si rico sistema literario galego. *Casa de bonecas* pasa a formar parte do canon de obras dramáticas traducidas ao galego e Henrik Ibsen vólvese conformar como un autor accesible na nosa lingua.

Velaí un texto que incrementa tanto a oferta galega da escrita coma da escena!

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- IBSEN, H. *Casa de bonecas*. Introducción de Liliana Valado. Tradución do noruegués ao galego de Liliana Valado e Märta Dahlgren. Epílogo de María Xosé Queizán. Biblioteca Dramática Galega. Vigo: Edicións Xerais de Galicia/Xunta de Galicia, 2007. ISBN Edicións Xerais de Galicia: 978-84-9782-572-6. ISBN Xunta de Galicia: 978-84-453-4399-9.
- LUNA, A. (neste volume) “A Norma Une-EN 15038”.
- MILLER, A. *An Enemy of the People. An adaptation of the play by Henrik Ibsen*. New York: Penguin Books. 1979.
- MOSSOP, B. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing. 2001.
- VALADO, L. “Algunhas notas sobre a produción editorial de textos traducidos en Galicia”. En VALADO, L. (ed.) *A tradución editorial a debate*. Introducción de Liliana Valado. Vigo: Edicións Xerais de Galicia/Xunta de Galicia. (No prelo)
- VIEITES, M. F. “Casa de bonecas. Un clásico”. En *Faro de Vigo*. Faro da Cultura, Teatro. 2007 [11 de novembro], p. 8.
- VILARIÑO, M^a. T. e A. Abuín. “Henrik Ibsen e a formación do drama moderno”. En IGAEM (ed.) *Os espectros*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. 2002.

ANEXO 1

ANEXO 2

ANO	Título	Tradutora/Tradutor/ Equipo de tradución ¹⁶	Editorial ¹⁷	LO-[lingua ponte]-LM
1936	<i>Peer Gynt</i>	Ventura Gassol, Joan Puig Ferreter	Editorial Barcino	Noruegués-Catalán
[non dá]	<i>Ibsen</i> (parte da obra completa <i>Obras inmortais. 3ª serie</i>)	Isidro Maltrana	Editorial Edaf	Noruegués-Castelán
1980	<i>Un enemigo del pueblo</i>	Marta Ferré, Benito Alique	MK Ediciones y Publicaciones	Noruegués-Castelán
1982	<i>La dama del mar</i>	Rodolf Sirera Turó	Edicions 62	Noruegués-Catalán
1982	<i>Casa de muñecas</i>	[non se consigna]	O Salvador: Editorial Clásicos Roxil	[non dá]-Castelán
1982	<i>Casa de muñecas: drama en tres actos</i>	[non se consigna]	Editorial Ramón Sopena	[non dá]-Castelán
1983	<i>Casa de muñecas</i>	Ana Diosdado	MK Ediciones y Publicaciones	Noruegués-Castelán
1983	<i>Borkman</i> (<i>Jonh Gabriel Borkman</i>)	José María Pou	MK Ediciones y Publicaciones	Noruegués-Castelán
1984	<i>Casa de muñecas; El pato salvaje; Los espectros</i>	[non se consigna]	Editorial Edaf	[non dá]-Castelán
1985	<i>Teatre</i>	Jem Cabanes Orriols	Edicions 62	Noruegués-Catalán
1987	<i>Casa de muñecas</i>	Ana Gómez Barroeta	Ediciones Alba	Noruegués-Castelán
1989	<i>Espectres</i>	Feliu Formosa	Diputació Provincial de Barcelona: Institut d'Edicions	Noruegués-Catalán
1994	<i>La dama del mar</i>	Salvador Sastre (adapt.)	<u>Argitaletxe Hiru</u>	[non dá]-Castelán
1996	<i>Brand: poema dramático en cinco actos</i>	Pedro Pellicena	Encuentro Ediciones	Noruegués-Castelán
1997	<i>Casa de muñecas</i>	Margarita Clark	O Salvador: Editorial Clásicos Roxil	Sueco [castelán]-Castelán

16 Indicamos "(adapt.)" no caso de que así o facilite a base do ISBN.

17 Indicamos o lugar cando non se trate dunha editorial de selo estatal.

1997	<i>Casa de nines</i>	Feliu Formosa	Diputació Provincial de Barcelona: Institut d'Edicions	Noruegués [alemán] -Catalán
1998	<i>Casa de muñecas; Juan Gabriel Borkman</i> (parte da obra completa <i>Biblioteca Centenario</i>)	Juan del Soler, Ricardo Baeza	Espasa-Calpe	Noruegués-Castelán
1998	<i>Casa de muñecas; El pato salvaje</i> (parte da obra completa <i>El gran teatro del mundo</i>)	Else Wateson	Ediciones Orbis	Noruegués-Castelán
1998	<i>Casa de muñecas</i>	Ana Platas	Ediciones Alba	Noruegués-Castelán
1999	<i>Casa de muñecas</i>	[non se consigna]	Editorial Andrés Bello	Noruegués-Castelán
1999	<i>Nora o una casa de muñecas</i>	[non se consigna]	S.A. de Promoción y Ediciones	Noruegués-Castelán
1999	<i>Casa de muñecas; El pato salvaje</i>	Mario Parajón [tr., ed. lit.]	Ediciones Cátedra	Noruegués-Castelán
2000	<i>Solness. el constructor</i>	Anne-Lis Cloetta de Sagarra, Berta Sole Udiña	Edicions Proa	Noruegués-Catalán
2000	<i>Casa de muñecas</i>	[non se consigna]	Edimat Libros	Noruegués-Castelán
2001	<i>Casa de muñecas; Hedda Gabler</i>	Elisa Dapia Romero		Noruegués [inglés] -Castelán
2002	<i>Os espectros</i>	Manuel Guede	Xunta de Galicia	Noruegués-Galego
2002	<i>Un enemig del poble</i>	Juan V. Martínez Luciano	Generalitat de Valencia	Inglés-Castelán
2002	<i>Casa de muñecas; La dama del mar</i>	Juan José del Solar, Pedro Pellicena	Planeta-De Agostini	Noruegués-Castelán
2003	<i>Casa de muñecas; La dama del mar</i>	Juan José del Solar	Espasa-Calpe	Noruegués-Castelán
2003	<i>Casa de muñecas; Juan Gabriel Borkman</i>	Juan José del Solar	Espasa-Calpe	Inglés-Castelán
2003	<i>Casa de muñecas</i>	Juan José del Solar	Espasa-Calpe	Noruegués-Castelán
2003	<i>Los espectros; El pato salvaje</i>	Isidro Maltrana	Planeta-De Agostini	Noruegués-Castelán

2004	<i>Casa de nines</i>	Feliu Formosa, Carolina Moreno Tena	Edicions Proa	Noruegués-Catalán
2004	<i>Casa de muñecas</i>	Juan José del Solar	Espasa-Calpe	Noruegués-Castelán
2004	<i>Poesía completa</i>	Jesús Pardo	Editorial Losada	Noruegués-Castelán
2004	<i>Hedda Gabler</i>	Rodolf Sirera Turó	Edicions Bromera	Inglés-Catalán
2005	<i>Casa de muñecas; Hedda Gabler</i>	Alberto Adell	Alianza Editorial	Noruegués-Castelán
2005	<i>Casa de muñecas</i>	[non se consigna]	Edimat Libros	Inglés-Castelán
2006	<i>Emperador y Galileo</i>	[non se consigna]	Encuentro Ediciones	[non dá]-Castelán
2007	<i>Casa de bonecas</i>	Liliana Valado, Márta Dahlgren	Edicións Xerais de Galicia, Xunta de Galicia	Noruegués-Galego
2007	<i>Casa de muñecas</i>	Juan José del Solar	Espasa-Calpe	Noruegués-Castelán
2007	<i>Un enemigo del pueblo</i>	Max Lacruz Bassols	Editorial Funambulista	Noruegués-Castelán

